

مشارکت مالی امانی (BFS)

بیژن بیدآباد^۱

چکیده

به منظور پوشش تولیدکنندگان و مصرف کنندگان از ریسک تغییرات آتی قیمت‌ها، سپرده‌گذاران براساس روش مشارکت مالی امانی می‌توانند اقدام به پیش‌خرید مواد اولیه یا کالا برای تحویل در سررسید مشخص، نمایند. مشارکت مالی امانی^۲ (BFS) زیرسیستمی از بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین^۳ (PLS) است و در این ارتباط دستورالعملها و تشکیلات و سازمان و رویه‌های گردش کار و سازوکارهای الکترونیک و قراردادها در آن مشابهت زیادی با مفاد مطرح در سیستم پایه بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS دارند.

در این شیوه ابداع مالی گواهی امانت استفاده می‌شود که می‌تواند در ثبات بازار و افزایش کارایی بازارهای پولی و مالی نقش مهمی ایفا نماید. سپرده‌گذار (تأمین کننده منابع) برای انجام این مشارکت گواهی امانت دیجیتال دریافت می‌نماید که در بازار ثانویه گواهی راستین در اینترنت به قیمت بازار قابل معامله می‌باشد. با توجه به خصوصیات گواهی امانت و تمایز بارز و ماهوی آن از قراردادهای آتی، از تشکیل بازارهای کاغذی غیرواقعی جلوگیری می‌نماید. در پایان دوره مشارکت آخرین دارنده گواهی امانت صاحب کالای موضوع قرارداد است و می‌تواند از بانک درخواست نماید تا مجری، کالای موضوع قرارداد را زیر نظر واحد امین بانک فروخته و وجه آن را به دارنده گواهی تسلیم نماید.

کلید واژه: سلف، سلم، مشارکت در سود و زیان راستین، PLS، گواهی امانت، بانکداری اسلامی، گواهی راستین

مقدمه

وقتی نوسانات آتی قیمت انتظار می‌رود، تولیدکنندگان برای خرید مواد اولیه و واسطه‌ای خود و همچنین مصرف کنندگان برای خرید کالای مصرفی مورد نیاز هر دو نیاز به پوشش‌هایی دارند تا ریسک تغییرات قیمت برنامه اجرایی بنگاه یا الگوی مصرف کننده را متأثر نسازد. تأمین مالی امانی BFS می‌تواند برای آن دسته از صاحبان دارایی مفید باشد که می‌خواهند منابع خود را بجای اینکه به صورت پول نقد نگه دارند برای مدتی تبدیل به کالا نمایند ولی مایل نیستند کالا را تحویل گرفته یا در انبار خود نگهداری نمایند بلکه می‌خواهند از این طریق قدرت حقیقی منابع پولی خود را حفظ کنند. از سوی دیگر تأمین مالی امانی BFS در تأمین سرمایه در گردش بنگاه‌هایی دارد که نیاز به منابع برای تأمین مالی سرمایه در گردش و یا خرید کالا برای فروش دارند کاربرد می‌یابد. این روش در زمان حرکات شدید قیمت و بحران‌های مالی و سیاسی که بازارهای سرمایه ممتوج می‌شوند می‌تواند اقتصاد را به تثبیت سوق دهد. زیرا در

^۱ دکتر بیژن بیدآباد، مشاور ارشد بانکداری اسلامی، بانک ملی ایران

bidabad@yahoo.com

bijan@bidabad.com

<http://www.bidabad.com/>

^۲ Bail Financial Sharing (BFS)

^۳ Profit and Loss Sharing (PLS)

زمان تغییرات شدید قیمت یا انتظارات تغییرات قیمتی بازدهی منابع در بازارهای مختلف سرمایه شروع به تغییر می‌کند و صاحبان منابع مالی، منابع خود را از یک بازار به بازار دیگر منتقل تا قدرت حقیقی آن را حفظ یا بازدهی بیشتری را بدست آورند. این عمل خود باعث بی‌ثباتی بیشتر بازارها می‌گردد. زیرسیستم تأمین مالی امانی (BFS) در این راستا زمینه را برای پوشش سپرده‌گذاران و خریداران مواد اولیه و واسطه‌ای و مصرفی و مشارکت آنها در فعالیت‌های اقتصادی و طرح‌های^۴ سرمایه‌گذاری در زمینه‌های متنوع فراهم می‌آورد. بدین ترتیب که سپرده‌گذار^۵ کالای تولیدی بنگاه را پیش‌خرید می‌نماید و در عوض پرداخت منابع به مجری^۶، مجری متعهد می‌شود تا در سررسید کالای مزبور یا وجه آن را به سپرده‌گذار عودت نماید. واحد امین^۷ اداره PLS بانک در این بین از طرف سپرده‌گذار بر تعهدات مجری در طول دوره قرارداد نظارت می‌نماید و در اجرای وظیفه واسطه‌گری مالی خود حق‌العمل دریافت می‌نماید.

تأمین (مشارکت) مالی امانی (BFS) به عنوان زیرسیستمی^۸ از بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین^۹ (PLS) می‌باشد و در این ارتباط دستورالعمها و تشکیلات و سازمان و رویه‌های گردش کار و سازوکارهای الکترونیک و قراردادهای و فرم‌های مربوطه، مشابهت بسیار زیادی با مفاد مطرح در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین دارند و

^۴ طرح: مجموعه فعالیت‌های اقتصادی مجری است که تحت برنامه منسجم و مشخص، در زمان محدود و با کیفیت، شرایط و هزینه معین به قصد انتفاع برای تأمین مالی در قالب بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین به بانک ارائه می‌شود.

^۵ سپرده‌گذار: شخصی حقیقی یا حقوقی دارای مقدار معینی نقدینگی (وجه نقد) متقاضی مشارکت مالی در محصولات بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین که از طریق مراجعه به بانک (اعم از فیزیکی یا مجازی و در فضای اینترنت) نسبت به خرید گواهی راستین یکی از محصولات بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین اقدام می‌کند.

^۶ مجری: شخصی است حقیقی یا حقوقی که طرح‌نامه اقتصادی خود را به منظور تأمین تمام یا بخشی از منابع مالی مورد نیاز طرح در قالب بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین به بانک معرفی می‌کند و پس از اقدام بانک در جهت مشارکت وی با سپرده‌گذار مراحل اجرای طرح را تا پایان عملیاتی می‌سازد. مجری علاوه بر اهلیت قانونی، مالی، فنی و اجرایی باید از سایر امکانات و تواناییهای لازم برای مشارکت و اجرای طرح برخوردار باشد.

^۷ واحد امین: واحدی است که امور نظارتی فرآیندهای مشارکت در سود و زیان راستین PLS را به نمایندگی از طرف بانک درخصوص حسن اجرای طرح، کنترل عملیات اجرایی در مقایسه با برنامه‌های اعلام شده، نحوه تخصیص منابع و چگونگی مصرف بهینه آنها،... را با استفاده از شاخصهای کلیدی و رسیدگی به صورتهای مالی و نظارت بر تحویل طرح به عهده دارد.

^۸ زیرسیستم‌های مشارکت در سود و زیان راستین: اشاره به روش‌های تأمین مالی مشخص با هدف تأمین منابع نیازهای مالی خاص و یا خدمات خاص مالی دارد. زیرسیستم‌های بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین تحت قواعد و ضوابط کلی سیستم پایه بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS) می‌باشند.

^۹ مشارکت در سود و زیان راستین (PLS) فعالیتی در بانکداری راستین است برای مشارکت سپرده‌گذاران در سود و زیان طرحهای سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های اقتصادی بر مبنای نرخ بازدهی حقیقی طرح و به منظور پیاده‌سازی بانکداری بدون ربا مبتنی بر اصول اخلاق اسلامی.

بانک در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS: واحدی است که به نمایندگی از طرف سپرده‌گذار منابع سپرده‌ای سپرده‌گذار را به متقاضیان منابع اعتباری تخصیص می‌دهد و طبق قراردادهای مشخص سود یا زیان حاصله، بین سپرده‌گذار و بانک و مجری تقسیم می‌شود. بانک در ازای دریافت حق‌الجماله اقدام به ارائه خدمات مدیریت سرمایه به سپرده‌گذاران نموده و منابع سپرده‌گذاران را به درخواست ایشان در یکی از محصولات بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین، سرمایه‌گذاری می‌نماید و در عوض به سپرده‌گذاران گواهی راستین مربوط به نوع تأمین مالی بکار گرفته شده تسلیم می‌نماید. بانک به عنوان وکیل سپرده‌گذار موظف به حفظ حقوق سپرده‌گذار بوده و در این راستا باید کلیه امکانات تخصصی خود را برای حفظ منافع وی بکار برد.

لذا بسیاری از موارد لازم که در این زیرسیستم به آنها اشاره شده است را می‌توان در گزارشات تفصیلی بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS یافت.^{۱۰}

در «تأمین مالی امانی (BFS)» همانند زیرسیستم‌های دیگر بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین، بانک می‌تواند دولتی یا خصوصی باشد. بانک به عنوان واسطه و جوه با دریافت حق‌العامل و در مقام وکیل یا عامل سپرده‌گذار، کارمزد دریافت نموده و در عوض ضمن ارائه خدمات مدیریت سرمایه به سپرده‌گذار زمینه لازم را برای مشارکت منابع وی در فعالیت سرمایه‌گذاری معجری فراهم می‌آورد.

در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS از ابزارها و ابداعات مالی بدیعی نظیر گواهی‌های راستین^{۱۱} استفاده می‌شود و بانک با صدور و ارائه این نوع گواهی‌ها و ایجاد بازار ثانویه معاملات گواهی راستین نقش مهمی در فعال نمودن و افزایش کارایی بازارهای پولی و مالی ایفا خواهد کرد. با استفاده از زیربنای مشارکت در سود و زیان راستین (PLS)، «تأمین مالی امانی (BFS)» قابل اجرا بوده و با صدور گواهی امانت شرایط جدید مشارکت سپرده‌گذاران را برای طرح‌های اقتصادی فراهم می‌آورد.

بیع سلف و بیع سلم

سلم در لغت به معنای پیش‌پرداخت، قبول کردن و اطاعت کردن آمده است.^{۱۲} بیع سلم مترادف بیع سلف^{۱۳} و آن بیعی است که در آن بها یا ثمن معامله نقداً و در هنگام انعقاد بیع پرداخت می‌شود ولی مبیع مؤجل و کلی فی‌الذمه است. به عبارت دیگر بیع سلف یا بیع سلم پیش‌خرید یا پیش‌فروش است^{۱۴} که اگر از وجه خریدار به موضوع بیع نگاه شود پیش‌خرید و اگر از وجه فروشنده به آن نظر شود پیش‌فروش تلقی می‌شود.^{۱۵} در بیع سلم انتقال مالکیت مبیع در زمان تسلیم آن صورت می‌گیرد و نه در زمان انعقاد بیع. در بیع سلف یا سلم برخلاف بیع نسبه، کالا، مدت‌دار است لیکن بهای آن نقدی پرداخت می‌گردد. به عبارتی این بیع معامله کالای مدت‌دار به بهای نقد تعریف می‌شود.

فقها این بیع را جایز می‌دانند. آنچه به سلف فروخته می‌شود بهای آن یا کالا است یا پول. فروختن کالای سلف در ازای پول به اتفاق همه جایز است. فروختن پول سلفی در ازای کالا همان بیع نسبه است. آنچه که شبهه دارد فروختن کالای سلفی در برابر کالای نقدی وقتی که هر دو از یک جنس می‌باشند است. همینطور فروختن پول سلفی در ازای

^{۱۰} مستندات بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین در بخش بانکداری راستین وب‌سایت <http://www.bidabad.com> قابل دسترس است.

^{۱۱} گواهی‌های راستین: نام مجموعه گواهی‌های طراحی شده در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS است که در سیستم پایه یا زیرسیستم‌های آن طبق ضوابط بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS تعریف و صادر می‌شوند. گواهی‌های راستین با توجه به وجه نظارتی واحد امان بانک بر نحوه عملیات معجری متفاوت از اوراق و با پیشوند گواهی منتشر می‌شوند. بی‌نام بودن، قابل انتقال به غیر، قابلیت خرید و فروش در بازار ثانویه مجازی (بازار گواهی راستین)، درآمدزا بودن معاملات برای بانک، تعیین قیمت برحسب مکانیزم عرضه و تقاضا در بازار گواهی راستین، تسویه دوره‌ای با آخرین مالک گواهی، امکان خصوصی یا دولتی بودن و حقیقی یا حقوقی بودن مشتریان، از جمله خصوصیات است که این گواهی‌ها دارای آن هستند. تسویه یا تبدیل گواهی‌های راستین زیر نظر واحد امان بانک انجام می‌شود.

^{۱۲} مسعود انصاری، محمدعلی طاهری، دانشنامه حقوق خصوصی، تهران، انتشارات محراب فکر، ۱۳۸۴، چاپ اول، جلد ۲، ص ۱۰۹۱.

^{۱۳} محمدجعفر جعفری لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۷۸، چاپ اول، جلد ۲، ص ۹۷۸.

^{۱۴} حبیب‌الله طاهری، حقوق مدنی ۶ و ۷، قم، دفتر انتشارات اسلامی، جلد ۴، ص ۴۲.

^{۱۵} ناصر کاتوزیان، عقود معین، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۷، چاپ دهم، جلد ۱، ص ۱۷۴.

پول نقد جایز نیست زیرا اگر ارزش هردو در زمان‌های انعقاد عقد و تحویل یکی باشند دیگر این عقد بیع نیست بلکه قرض است و اگر این دو ارزش متفاوت باشند شبهه ورود به حریم تنزیل و ربا دارد.

طرفین معامله یعنی مسلم‌الیه (بایع) و مسلم (خریدار) و توافق (ایجاب و قبول) طرفین و مورد معامله (مسلم‌فیه) - که باید کلی فی‌الذمه^{۱۶} باشد و نه عین معین - سه رکن اصلی بیع سلم هستند. عین، جنس، نوع، وصف، مقدار، میزان، ثمن، اجل و مکان و امکان تحویل مسلم‌فیه در بیع سلم باید معین باشند.^{۱۷} علاوه بر این مسلم‌فیه نباید بگونه‌ای باشد که موجب ربا گردد. اگر جنس مبیع و ثمن یکسان و میزان آن متفاوت باشد متضمن ربا خواهد بود. در بیع سلم، ثمن ممکن است عین خارجی یا مال کلی باشد.^{۱۸} در صورتی که تنها بخشی از ثمن پرداخت شود بیع سلم فقط نسبت به همان بخش صحیح است. در صورتی که فروشنده در تسلیم مبیع تأخیر نماید، خریدار اختیار فسخ بیع را تحت عنوان خیار تعدر تسلیم دارد.

چنانچه ثمن در بیع سلم، طلبی باشد که خریدار، پیش از عقد بیع از فروشنده طلب داشته است، بیع سلم صحیح می‌باشد و به محض انعقاد بیع، دین فروشنده ساقط می‌شود. لذا پرداخت ثمن به صورت اعتباری نیز می‌تواند صحیح باشد و خریدار می‌تواند طلبی که از بدهکار دارد را به عنوان ثمن معامله قرار دهد. در قانون مدنی به لزوم دادن ثمن هنگام انعقاد بیع اشاره نشده و لذا پرداخت ثمن هنگام عقد شرط صحت این بیع نیست. قانون مدنی^{۱۹} به طرفین اجازه می‌دهد برای تسلیم مبیع یا پرداخت ثمن موعد تعیین نمایند.

برخی از فقها نسبت به فروختن کالای سلفی خریداری شده قبل از رسیدن اجل تحویل تشکیک کرده‌اند هر چند برخی بر عدم صحت و برخی بر صحت ادعا نموده‌اند. فروش کالای سلف پس از اجل و پیش از تحویل گرفتن کالا به فروشنده جایز شمرده شده ولی به دیگری، محلّ اختلاف است. فروختن کالا قبل از تحویل را برخی مکروه دانسته‌اند و برخی، کراهت را مختص اطعمه و برخی به کالایی که مکمل یا موزون باشد دانسته‌اند.

آئین نامه فصل دوم قانون عملیات بانکی بدون ربا معاملات سلف^{۲۰} را اینگونه توضیح می‌دهد:

ماده ۴۰- منظور از معامله سلف پیش خرید نقدی محصولات تولیدی به قیمت معین می‌باشد. (با توجه به ضوابط شرعی)
ماده ۴۱- بانکها می‌توانند، به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت تامین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی، اعم از اینکه مالکیت این واحدها متعلق به شخص حقیقی و یا حقوقی باشد منحصراً بنا بدرخواست اینگونه واحدها مبادرت به پیش خرید محصولات تولیدی آنها بنمایند.

ماده ۴۲- بانکها از فروش محصولات تولیدی پیش خرید شده قبل از سررسید تحویل ممنوع می‌باشند مگر اینکه مبیع قبل از سررسید به بانک تحویل شده باشد.

ماده ۴۳- پیش خرید محصولات واحدهای تولیدی، طبق قرارداد، توسط بانکها در صورتی مجاز است که اینگونه

^{۱۶} ماده ۳۵۱ قانون مدنی، کلی فی‌الذمه مالی است که صادق بر افراد عدیده باشد مثل گندم و جو که هر یک دارای مصادیق بسیاری در خارج هستند.

^{۱۷} محمدجعفر جعفری لنگرودی، فرهنگ عناصرشناسی، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۲، چاپ اول، ص ۳۶۷.

^{۱۸} حسن امامی، حقوق مدنی، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۴۰، چاپ سوم، جلد اول، ص ۴۵۵.

^{۱۹} ماده ۳۴۱ قانون مدنی: بیع ممکن است مطلق باشد یا مشروط و نیز ممکن است که برای تسلیم تمام یا قسمتی از مبیع یا برای تادیه تمام یا قسمتی از ثمن اجلی قرار داده شود.

^{۲۰} آئین نامه فصل دوم قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) تصویب نامه شماره ۸۱۹۶۲ هیئت وزیران، ۱۳۶۲/۹/۲۷.

محصولات:

الف - توسط واحد درخواست کننده تولید شود.

ب - سریع الفساد نباشد. (مگر اینکه امکان اقدامات احتیاطی لازم جهت جلوگیری از فساد در فاصله تحویل و فروش وجود داشته باشد)

ج - سهل البیع باشد.

تبصره - منظور از عبارت «سهل البیع» موضوع بند ج آن است که هنگام پیش خرید بانک اطمینان حاصل نماید که محصولات تولیدی مورد معامله در سررسید تحویل به سهولت قابل فروش است.

ماده ۴۴- قیمت پیش خرید محصولات تولیدی توسط بانکها با توجه به عوامل موثر در تعیین قیمت از جمله پیش‌بینی قیمت فروش آنها در سررسید تحویل و همچنین سود بانک تعیین خواهد شد. در هر حال، قیمت پیش خرید نباید از قیمت نقدی اینگونه محصولات در زمان انجام معامله بیشتر باشد.

ماده ۴۵- بانکها مکلفند در معاملات پیش خرید محصولات تولیدی موارد زیر را رعایت نمایند و در قرارداد مربوط ملحوظ دارند:

الف - تعیین مشخصات اصلی این قبیل محصولات بنحوی که مشخص کننده قیمت باشد.

ب - پرداخت تمام قیمت پیش خرید محصولات پیش خرید شده به فروشنده در زمان انجام معامله.

ج - تعیین تاریخ تحویل.

د - تعیین مقدار، تعداد، وزن و سایر مشخصات متعارف محصولات مورد معامله.

ه - تعیین محل تحویل محصولات پیش خرید شده.

ماده ۴۶- بانکها در صورتی مجاز به پیش خرید محصولات تولیدی می‌باشند که زمان تحویل محصولات به بانک (از تاریخ انجام معامله) حداکثر معادل یک دوره تولید باشد مشروط بر اینکه بهر حال از یکسال تجاوز ننماید.

زیرسیستم تأمین مالی امانی (BFS)

در تأمین مالی امانی (BFS)، متقاضی منابع مالی که می‌تواند تولیدکننده یا بازرگان با شخصیت حقیقی یا حقوقی باشد درخواست تجهیز منابع مالی برای خرید مواد اولیه یا کمکی یا واردات کالا برای سرمایه در گردش تولیدی یا بازرگانی خود را طی یک طرح‌نامه^{۲۱} طبق ضوابط سیستم پایه^{۲۲} بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین به بانک تسلیم می‌نماید.

طرح‌نامه در تأمین مالی امانی حاوی اطلاعات ارزش روز کالا و میزان و مدت منابع مورد نیاز مجری و ابعاد فنی، مالی و اقتصادی طرح مجری می‌باشد. مجری موظف است برای درخواست مشارکت طرح‌نامه خود را منطبق با

^{۲۱} طرح‌نامه: نوشته‌ای است حاکی از مجموعه اطلاعات لازم و مورد نیاز در خصوص مشخصات طرح پیشنهادی و بیانگر تحلیل‌ها و بررسی و توجه طرح از جنبه‌های مختلف اقتصادی، فنی و مالی و مانند آن که توسط مجری تهیه و به همراه اطلاعات و مستندات و مجوزهای قانونی لازم برای بررسی و اتخاذ تصمیم به بانک ارائه می‌شود و پس از بررسی و در صورت تصویب نهایی توسط واحد ارزیابی اداره PLS بانک سندی است که مفاد آن در هر صورت به طرفیت مجری قابل استناد است.

^{۲۲} سیستم پایه مشارکت در سود و زیان راستین (PLS): اشاره به فرآیند اصلی و قواعد و ضوابط کلی بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS) دارد.

استانداردهای لازم به بانک ارائه دهد. مستندات طرحنامه پس از تأیید و تصویب واحد ارزیابی به طرفیت مجری قابل استناد خواهد بود. مجری باید با ارائه مستندات لازم توانایی خود را در انجام طرحهای مربوطه اثبات نماید.

بانک در صورت تأیید اهلیت و توانائی فنی مجری و طرح، در ابتدا طرح را ارزیابی نموده و پس از بررسی به نمایندگی از طرف سپرده گذار قبول می نماید. بانک طرحنامه مجری را پس از تأیید به سپرده گذاران معرفی و با فروش گواهی امانت به سپرده گذاران، منابع لازم را برای انجام عملیات مشارکت تجهیز و با نظارت های لازم تحت نظر واحد امین بانک در اختیار مجری قرار می دهد. در این روش بانک واسط مالی است.

تدارک مقدمات و تهیه مواد و مصالح و سایر لوازم مورد نیاز برای انجام عمل طبق قرارداد بر عهده مجری خواهد بود. کلیه موارد مصرف منابع باید از قبل در طرحنامه مشخص و معین شده باشند و واحد ارزیابی^{۳۳} توجه فنی، مالی و اقتصادی آن را تأیید کرده باشد. مجری می تواند طبق طرحنامه منابع دریافتی از بانک را در موارد مختلف نظیر: هزینه های ثابت و متغیر، سرمایه در گردش، حقوق و دستمزد پرسنل بنگاه، خرید مواد اولیه اصلی و کمکی و قطعات یدکی مصرفی داخلی و وارداتی و تأمین منابع لازم برای خرید و فروش کالا مصرف کند. مجری می تواند با منابع در اختیار گرفته به کرات کالای موضوع قرارداد تأمین مالی امانی را تولید یا خریداری و بفروشد ولی در سررسید باید به میزان معین شده در قرارداد کالای مزبور را برای تحویل به مشتری آماده داشته یا قیمت آن را به دارنده گواهی امانت بپردازد.

در تأمین مالی امانی بانک می تواند براساس عقد جعاله یا سلف با مجری قرارداد منعقد نماید. مدت انجام تسویه مطالبات ناشی از تأمین مالی امانی حداکثر ۱ سال است. طرفین ملتزم و متعهد هستند که کارمزد بانک را طبق دستورالعمل دریافتی های بانک پرداخت نمایند و بانک قبل از تسویه حساب با طرفین کارمزد خود را برداشت و با سپرده گذار و مجری تسویه حساب می نماید.

مجری موظف است تضمینات و وثائق کافی طبق دستورالعمل مربوطه را تهیه و هنگام عقد قرارداد به بانک ارائه دهد. همچنین حسب مورد و در صورت وجود مصداق عملیاتی با تأیید واحد ارزیابی از پوششهای بیمه ای استفاده می شود. مجری باید کالای موضوع قرارداد را در مقاطع مختلف و مشخص زمانی مندرج در طرحنامه بسته به ادوار تولید یا خرید و فروش در انبار خود داشته باشد.

مجری موظف است کلیه عملیات مالی خود را همراه با توضیحات کافی بر اساس استانداردهای حسابداری مورد قبول مرجع رسمی معرفی شده از طرف سازمان حسابرسی تهیه و بر اساس دستورالعمل تدوین شده از طرف بانک در مقاطع مقرر به واحد امین بانک ارایه نماید و مکلف است همکاری لازم با واحد امین بانک یا شرکتهای نظارتی واحد امین مشخص شده از طرف بانک داشته باشد. کلیه عملیات اجرایی طبق قرارداد و زیر نظر واحد امین اداره PLS بانک تماماً توسط مجری انجام می شود. استانداردها و الزامات نظارت بر طرحهای تأمین مالی امانی بر اساس دستورالعمل استانداردها و الزامات نظارت در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین می باشد.

مجری مکلف می گردد تا در سررسید، کالا یا وجه آن را در صورت درخواست سپرده گذار از طریق بانک به وی تحویل نماید و بانک منافع و منابع سپرده گذار را پس از کسر کارمزد بانک به سپرده گذار پرداخت می نماید.

^{۳۳} واحد ارزیابی: واحدی است در اداره PLS بانک که با بررسی توانائی و اهلیت مجری و طرحنامه، امکان اجرای طرح را می سنجد.

سپرده گذار می‌تواند گواهی خود را در بازار گواهی راستین^{۲۴} به غیر بفروشد و یا انتقال دهد. آخرین دارنده گواهی امانت صاحب کالای مورد معامله بوده و تحویل کالای مزبور صرفاً به فرد دارنده گواهی و به صورت یکجا طبق دستورالعمل مربوطه در محل تولید کننده، تحویل خواهد گردید. نماد امکان معامله گواهی امانت دو هفته پیش از سررسید قرارداد، در سامانه اینترنتی غیرفعال شده و دارنده گواهی دیگر امکان انتقال و یا فروش گواهی به غیر را نخواهد داشت. دارنده گواهی در طی این مدت فرصت مراجعه و دریافت کالا از مجری را خواهد داشت و در صورت مشاهده موارد غیر منطبق با قرارداد، بر اساس دستورالعمل مربوطه یک هفته فرصت طرح شکایت و دعوی به مراجع تعیین شده در دستورالعمل مربوطه را خواهد داشت.

آخرین دارنده گواهی امانت می‌تواند از بانک درخواست نماید تا مجری زیر نظر واحد امین بانک اقدام به فروش کالای موضوع گواهی نموده و سپس مبلغ آن را از طریق بانک و پس از کسر کارمزد بانک به دارنده گواهی مسترد دارد.

مدت قرارداد با توجه به موضوع قرارداد و شرایط مربوطه، مراحل انجام کامل عملیات قرارداد و زمان تحویل کالا طبق طرحنامه تحت نظارت بانک تعیین می‌گردد. مدت قرارداد در تأمین مالی امانی قابل تمدید نخواهد بود و درخواست مجری برای افزایش منابع قابل قبول نیست. تأمین مالی لازم برای افزایش سرمایه از طریق طرح‌نامه جدید و ورود سپرده گذار جدید به موضوع تأمین مالی امانی و با صدور گواهی‌های امانت جدید میسر خواهد بود. قراردادهای تأمین مالی امانی به شرط ارائه مدارک مستند درباره تأخیر و براساس دستورالعمل‌های بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین با تأیید واحد امین و ملاحظات دستورالعمل‌های مربوطه قابل تمدید می‌باشد.

هرگونه تاخیر در اجرای زمانبندی طرح مستلزم رعایت مفاد دستورالعمل‌های بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین در این ارتباط می‌باشد. مجری متعهد است منابع احصاء شده از سپرده گذار از طریق بانک را طبق قرارداد مشخص منبعث از تیپ قراردادهای بانک صرف وظائف محوله بنماید. مجری مجاز نیست فارغ از چارچوب قرارداد منابع مالی مورد نظر را در زمینه‌های دیگر بدون نظر بانک استفاده نماید.

در صورت عدم ایفای تعهدات مجری در سررسید، بانک می‌تواند از محل تضمینات و وثائق اخذ شده اقدام به وصول مطالبات نماید. مجری موظف است کلیه عملیات فیزیکی و مالی خود در ارتباط تأمین مالی امانی را شخصاً به واحد امین گزارش و در صورت تایید امین مجاز خواهد بود تا نسبت به سایر عملیات مرتبط اقدام نماید. در صورت بروز هرگونه وقفه، تخلف، سلب صلاحیت مجری و یا هر اشکال دیگری، واحد امین موضوع را بررسی نموده و عنداللزوم از عملکرد مجری بازدید بعمل آورده و اقدامات مقتضی جهت حفظ مصالح و منافع سپرده گذار را معمول می‌دارد. با توجه به ماهیت تأمین مالی امانی، در صورت اطلاع از توقف یا ورشکستگی مجری، فوراً صورت وضعیت محل سرمایه را تهیه و ضرورت تحویل آن به بانک را متذکر و تا تسویه حساب مراتب پیگیری می‌گردد. بانک به میزان سهم الشرکه سپرده گذار پس از فروش کالا و وثائق زیر نظر واحد امین بانک، با سپرده گذار تسویه خواهد نمود. مجری متعهد می‌گردد ضمن قراردادهای تأمین مالی امانی، حق فسخ قرارداد تا تسویه کامل را از خود سلب و ساقط و به بانک حق و اختیار و وکالت بلاعزل دهد و همچنین برای بعد از فوت، بانک را وصی خود قرار دهد تا بانک به تشخیص خود و در

^{۲۴} سامانه بازار گواهی راستین (RCM) سیستم مبتنی بر وب تسویه حساب معامله کنندگان و انتقال دهندگان گواهی‌های راستین و اوراق بهادار بدون ربا در بانک مشارکت در سود و زیان راستین است.

صورت اقتضاء و با مراجعه به محل مورد مشارکت و یا هر محل دیگری از اموال موضوع مشارکت بازدید و عنداللزوم اموال مزبور را توقیف و یا از محل خارج و نسبت به فروش آن و وصول ثمن و پرداخت سهم مجری و سپرده گذار اقدام نماید و همچنین است حق و اختیار برداشت از کلیه حسابهای بانکی مجری به منظور ایفای تعهدات مجری ناشی از قرارداد که توسط مجری هنگام عقد قرارداد به بانک اعطاء می شود.

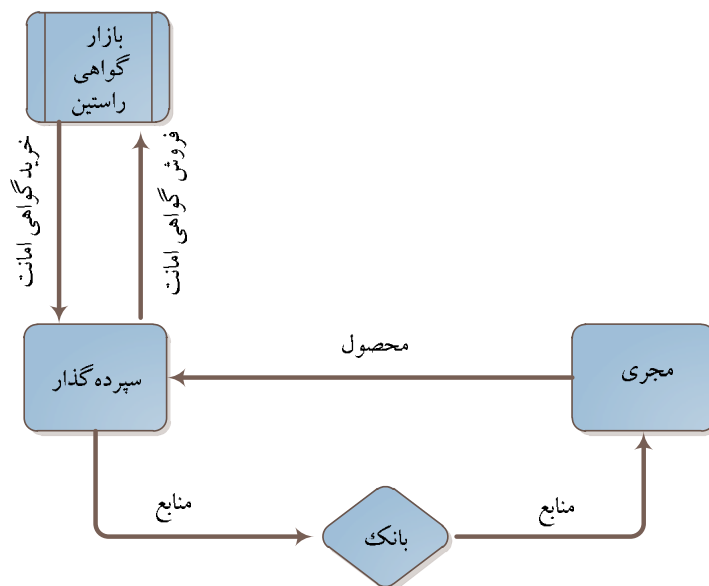
با توجه به مفاهیم مورد عمل در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS و فرآیندهای مربوطه و همچنین ضوابط و دستورالعملهای تدوین شده جهت پیاده سازی تأمین مالی امانی BFS و نیز وظایف تعیین شده برای بانک، سپرده گذار و مجری، ساختار و تشکیلات طبق دستورالعملهای در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS می باشد.

فرآیند تحویل کالا در مشارکت مالی امانی

همانطور که ذکر آن رفت در سررسید مجری ملزم است کالای موضوع طرحنامه را طبق قرارداد به دارنده گواهی امانت تحویل نماید. دارنده گواهی امانت می تواند از بانک درخواست نماید تا کالای مزبور زیر نظر واحد امین بانک توسط مجری به فروش رسانده و وجه آن به دارنده گواهی پرداخت شود. در تحویل کالا در این فرآیند مراحل زیر اتفاق می افتد:

- ۱- بانک از سپرده گذار منابع را دریافت و گواهی امانت صادر و در اختیار سپرده گذار قرار می دهد.
- ۲- بانک طبق قرارداد با مجری، منابع را برای وی تجهیز و در اختیار مجری می گذارد.
- ۳- مجری اقدام به تولید یا خرید کالا نموده و مکلف است تا در سررسید به میزان مقرر در قرارداد کالای مزبور را در اختیار سپرده گذار قرار دهد.

مشارکت مالی امانی BFS فرآیند تحویل کالا

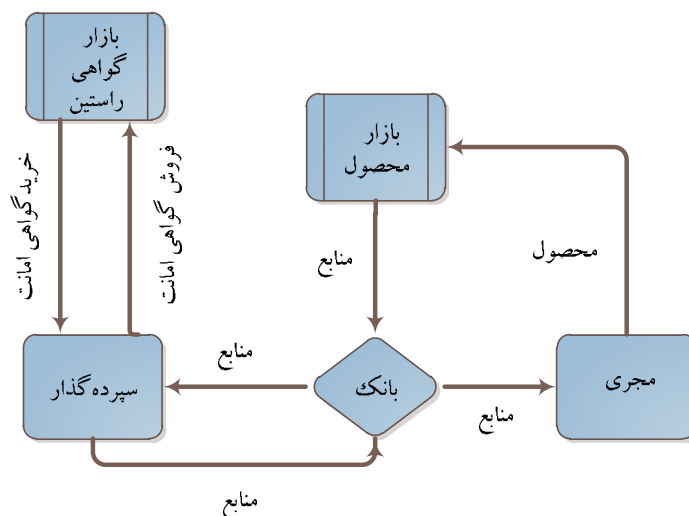

فرآیند فروش کالا و پرداخت منابع در مشارکت مالی امانی

چنانچه دارنده گواهی امانت وجه کالای موضوع قرارداد را بخواهد در این صورت:

- ۱- بانک از سپرده گذار منابع را دریافت و گواهی امانت صادر و در اختیار سپرده گذار قرار می دهد.
- ۲- بانک طبق قرارداد با مجری، منابع را برای وی تجهیز و در اختیار مجری می گذارد.
- ۳- مجری اقدام به تولید یا خرید کالا نموده و مکلف است تا در سررسید به میزان مقرر در قرارداد کالای مزبور را زیر نظر واحد امین بفروش برساند و منابع آن را در اختیار بانک قرار دهد.
- ۴- بانک با پرداخت به سپرده گذار با وی تسویه حساب می نماید.

مشارکت مالی امانی BFS فرآیند فروش کالا و پرداخت منابع

ابزار مشتقه متعارف در بازارهای مالی جهان

ابزار مشتقه^{۲۵} به نوعی از قراردادهای مالی گفته می‌شود که مبین ارزشی مشتق از یک کالا یا دارایی می‌باشند که به آن دارایی پایه گفته می‌شود و می‌تواند سهام، کالا، نرخهای بهره، ارز یا دارایی‌های دیگر باشد. ابزارها یا قراردادهای مشتقه امروزه در قالب قراردادهای آتی^{۲۶}، پیمان‌های آتی^{۲۷}، قراردادهای اختیار معامله^{۲۸} و قراردادهای تعویضی^{۲۹} تعریف می‌شوند که هر کدام انواع مختلف و ویژگی‌های خاص دارند.

قرارداد آتی

قرارداد آتی^{۳۰} توافقنامه‌ای است مبتنی بر خرید یا فروش دارایی مشخص در زمان معین در آینده و با قیمت مشخص. در قرارداد آتی طرفین تعهد می‌کنند تا در تاریخی مشخص و قیمت معین یک کالا یا دارایی با کیفیت مشخص را مبادله نمایند. دو طرف متعهد می‌شوند که طبق ضوابط قرارداد عمل نموده و از این طریق نگرانی خریدار که قیمت کالا در آینده افزایش یابد و نگرانی فروشنده که قیمت کالا کاهش یابد مرتفع می‌گردد. قراردادهای آتی در بازارهای رسمی و یا بورس انجام می‌گیرند و به نوعی از نوسانات شدید قیمت کالاها در آینده جلوگیری می‌نمایند. در قرارداد آتی، مبلغ دارایی پایه تا زمان تحویل پرداخت نمی‌شود ولی طرفین معامله ودیعه‌ای به عنوان وجه تضمین حسن انجام قرارداد به اتاق پایاپای می‌سپارند. افرادی که مبادرت به خرید قرارداد آتی می‌کنند، متعهد شوند، در تاریخ مقرر که سررسید قرارداد^{۳۱} یا زمان تسویه حساب نهایی^{۳۲} نامیده می‌شود دارایی پایه را تحویل بگیرند، و اصطلاحاً در موضع

²⁵ - Derivatives

²⁶ - Futures

²⁷ - Forwards

²⁸ - Options

²⁹ - Swaps

³⁰ - Future contract

³¹ - Delivery date

³² - Final settlement date

معاملاتی خرید^{۳۳} قرار می‌گیرند و به موقعیت منعقد کننده قرارداد فروش یا کسی که باید کالا را در موعد مقرر بفروشد^{۳۴} اعمال می‌گردد. برخی قراردادهای آتی قابل واگذاری به غیر در بازار ثانویه می‌باشد.

پیمان آتی

پیمان آتی^{۳۵} شبیه قرارداد آتی است با این تفاوت که قرارداد آتی در بورس معامله می‌شود و پیمان آتی در بازارهای برپیشخوان معامله می‌شوند. بازار برپیشخوان^{۳۶} در حاشیه بازارهای بورس تشکیل می‌شوند که برخلاف بورسها مکان معینی ندارند و با ارتباطات تلفنی و رایانه‌ای معامله گران را به هم مرتبط می‌سازند. در این نوع قرارداد معمولاً به دلیل اعتبار طرفین معامله کل مبلغ قرارداد در زمان تحویل کالا هنگام سررسید پرداخت می‌گردد.

بسیاری بر این نظرند که فروش استقراضی سهام یا قرارداد آتی شاخص سهام که به نحوی محاسبات بهره در طول زمان در ارزش گذاری آنها دخیل می‌گردد وارد حریم ربا می‌شود ولی ابزار دیگر مانند اوراق سفارش ساخت یا استصناع در این مقوله جای نمی‌گیرند. مسلماً ابزار مورد نظر به هر شکل که مبتنی بر محاسبه نرخ بهره در طول زمان باشند از لحاظ فقهی دچار اشکال خواهند شد. از این لحاظ دو نگاه به قرارداد آتی وجود دارد. یکی آن است که قرارداد آتی یک بیع کالی به کالی است. یعنی فروشنده مقدار مشخصی کالا را که در سررسید معینی تحویل خواهد داد، می‌فروشد و خریدار هم آن کالا را که در تاریخ مشخصی تحویل خواهد گرفت، خریداری می‌کند. در این معامله پول در آینده تحویل داده می‌شود. چنانچه قرارداد آتی را به این مفهوم در نظر گرفته شود، مضمول بیع کالی به کالی می‌شود. شائبه بیع کالی به کالی یا دین به دین در آن است. در معامله نقد، ثمن و مضمن بدون مدت هستند و در نسیه، ثمن مدت دار است و در سلف، مضمن، مدت دارد و در کالی به کالی، هر دو طرف مدت دار هستند. و لذا نرخ بهره وارد محاسبات دریافت و پرداخت می‌گردد. بنابراین اگر دو طرف معامله با عقد، موجد شوند کالی به کالی می‌شود.

در نگاه دوم بیعی صورت نمی‌گیرد، بلکه تعهد به بیع است، به این معنا که یک نفر متعهد می‌شود تا در آینده مقدار مشخصی کالا را به قیمت مشخصی به طرف دیگر بفروشد. در مقابل طرف دیگر هم متعهد می‌شود تا در موعد مشخص مقدار مشخصی کالا را به قیمت مشخصی خریداری کند. به عبارت دیگر فقط دو تعهد با یکدیگر مبادله می‌شوند.

فقه‌های اهل سنت معامله آتی و قرارداد آتی را فروش مدت دار در مقابل مبلغ مدت دار دانسته‌اند که از مصادیق بیع کالی به کالی است. در حالی که این ابزار به شرط عدم استعمال نرخ بهره بیع مؤجل می‌باشد. معامله آتی از نظر حقوقی عبارت از تعهد به فروش در مقابل تعهد به خرید است و نوعی سفارش خرید محسوب می‌گردد.

اختیار معامله

قرارداد اختیار معامله بطور کلی به دو دسته تقسیم می‌گردند: اختیار خرید^{۳۷} و اختیار فروش^{۳۸}. در این معامله

³³ - Long position

³⁴ - Short Position

³⁵ - Forward contracts

³⁶ - Over-The-Counter market (OTC)

³⁷ - Call option

³⁸ - Put option

دارنده اختیار^{۳۹} و ناشر اختیار^{۴۰} و یا فروشنده اختیار معامله^{۴۱} حق اختیار خرید یا فروش یک دارایی پایه را با یکدیگر معامله می‌نمایند. دارنده یک اختیار خرید محق است ولی ملزم نیست تا دارایی موضوع قرارداد را با قیمت معین تا تاریخ مشخص خریداری نماید. و به همین شکل دارنده یک اختیار فروش محق است تا دارایی موضوع قرارداد را با قیمت معین تا تاریخ مشخص بفروشد. قیمت ذکر شده در قرارداد به قیمت توافقی^{۴۲} یا قیمت عملیاتی^{۴۳} مشهور است. و تاریخ مذکور در قرارداد تاریخ انقضا^{۴۴} یا سررسید^{۴۵} یا تاریخ اعمال^{۴۶} گفته می‌شود. اختیار خرید یا فروش موسوم به اروپایی^{۴۷} فقط در تاریخ سررسید قابلیت اعمال دارد و اختیار خرید یا فروش موسوم به آمریکایی^{۴۸} در هر زمانی قبل از تاریخ سررسید نیز قابل اعمال هستند. نوع دیگری از اختیار معامله به نام اختیار معامله برمودان^{۴۹} مشهور است که می‌تواند چند روز قبل از تاریخ انقضا اعمال شود. اختیار معامله آسیایی که به اختیار میانگین^{۵۰} نیز معروف است، اختیار معامله ای است که تسویه نهایی آن به قیمت میانگین دارایی پایه در طول مدت زمان عمر اختیار معامله بستگی دارد. گواهی اختیار معامله قابل واگذاری و معامله در بازار ثانویه نیز هست.

در قرارداد اختیار خرید، خریدار اختیار خرید پس از پرداخت مبلغی مشخص به فروشنده اختیار، این حق را پیدا می‌کند که تا زمانی مشخص دارایی مشخصی را با کیفیت مشخص و با قیمت معین از فروشنده اختیار خریداری کند؛ این حق فقط یک امتیاز خرید است نه الزام خرید. فروشنده اختیار خرید نیز تا زمان سررسید متعهد است که زمانی که خریدار اختیار خرید حق خود را اعمال نماید تعهد را طبق قرارداد انجام و دارایی پایه را تحویل وی نماید. چنانچه صاحب اختیار به هر دلیلی از حق خود استفاده نکند و اقدام به خرید کالا در موعد مقرر ننماید طبق قرارداد از وی سلب حق می‌گردد. در قرارداد اختیار فروش خریدار اختیار فروش پس از پرداخت مبلغی مشخص به فروشنده حق خواهد داشت تا در زمان مشخص دارایی مشخص را با کیفیت مشخص و با قیمت معین به فروشنده اختیار بفروشد. و این فقط یک حق و یا امتیاز فروش است و نه الزام یا اجبار به فروش. زمانی که خریدار اختیار فروش حق خود را در سررسید اعمال نماید، فروشنده اختیار فروش اجبار دارد که تعهد را طبق مفاد قرارداد انجام دهد.

اختیار معامله‌ها در هر قراردادی می‌توانند ظاهر شوند. برای مثال در یک قرارداد اجاره ممکن است اختیار معامله، دادن حق تمدید اجاره برای یک سال دیگر برای اجاره کننده باشد و یا ناشر یک اوراق بهادار ممکن است اختیار فروش همین اوراق بهادار را به خریداران اوراق خود برای مدت مثلاً ۳ سال به قیمت مشخص به فروش برساند. یا فردی ممکن است که اختیار معامله‌ای را بخرد تا صد سهم خاص خود را در طول شش ماه آینده در هر زمانی که خواست به قیمت مشخص بفروشد.

فقها دیدگاه‌های فقهی متفاوتی درباره عقد اختیار معامله دارند. برخی اوراق اختیار معامله را مستلزم زیان فاحش

³⁹ - Option holder

⁴⁰ - Option issuer

⁴¹ - Option writer

⁴² - Strike price

⁴³ - Exercise price

⁴⁴ - Expiration date

⁴⁵ - Maturity

⁴⁶ - Exercise date

⁴⁷ - European option

⁴⁸ - American option

^{۴۹} برمودان منطقه‌ای بین دو قاره اروپا و آمریکا است.

⁵⁰ - Average option

برای فروشنده دانسته و لذا آن را عقلاً و عدلاً صحیح نمی‌دانند.^{۵۱} این نظر با توجه به اینکه این اوراق الزام خرید یا فروش را فرض نمی‌کنند و از طرفی مشخص نیست که قیمت در سررسید بالاتر یا پائین‌تر از هنگام عقد قرارداد باشد قریب به صحت نمی‌دانند.

برخی اوراق اختیار را بیع نمی‌دانند^{۵۲} زیرا در بیع ثمن باید مشخص باشد در صورتی که در اوراق اختیار بهای ثمن مشخص نمی‌شود. این ایراد ناشی از تعریف مضیق بیع است. در تعریف موسّع، بیع نوعی از انواع عقد است که در هر شرط مشروعی قابل توافق طرفین می‌باشد.

نگاه فقها در باب تشبیه اختیار معامله به بیع عربون نظرات متضادی را ایجاد کرده است. بیع العربون که با مضموم و مفتوح فا الفعل و عین الفعل هر دو و با مضموم فا الفعل و عین الفعل عُربان نیز خوانده شده معامله‌ای که در قبال خریدار کالا وجهی اندک به صاحب مال بصورت پیش پرداخت پرداخت شود. اگر در موعد قرارداد خریدار معامله را انجام داد مبلغ پیش پرداخت به عنوان بخشی از قیمت کالا محاسبه می‌شود و در غیر اینصورت مبلغ به خریدار برگردانده نمی‌شود و به مالکیت فروشنده در می‌آید. این نوع معامله در ایران در بخش مسکن بسیار رایج است و به وجه قولنامه مشهور است. برخی فقهای اهل سنت آن را به دلایل روائی باطل می‌دانند.

احتمال غرر و خطر و اکل مال به باطل و وجود دو شرط هبه و رد بر فرض عدم رضایت و همچنین شرط بدون عوض برای خریدار را نیز از دلایل بطلان این معامله ذکر می‌کنند که هیچکدام از آنها تطابق با عقل ندارد. زیرا هنگام عقد بیع متبایعین ضمن رعایت شرایط اهلیت، معامله را با اختیار خود انجام می‌دهند، از شرایط اهلیت سفیه نبودن و ورشکسته نبودن و مُکره نبودن می‌باشد لذا اکل مال به باطل و شرایط هبه و رد بر فرض عدم رضایت و عوض نداشتن برای خریدار ملغی می‌گردد. احتمال غرر و خطر نیز بیش از آن چیزی نیست که در بیع حال وجود دارد. تشبیه این معامله به خیار مجهول که در مدت غیر معلوم امکان برگشت معامله وجود دارد نیز صحیح نمی‌باشد زیرا برخلاف خیار مجهول شرایط به مالکیت درآمدن پیش پرداخت توسط فروشنده در موعد مشخص شده در قرارداد تصریح شده است.

برخی عقد اختیار معامله را به دلیل اینکه تسلیم و تسلّم در آن واقع نمی‌شود و در آن ارکان عقد محقق نیست و نمیتوان آن را به خیار شرط برگرداند باطل می‌دانند. اگر این موضوع صحیح باشد بیع مؤجل نیز باید باطل تلقی شود که نمی‌شود. در اوراق اختیار تسلیم و تسلّم هم واقع می‌شود زیرا فروش یا خرید حق تسلیم و تسلّم متناسب با آن را با خود همراه می‌کند.

برخی نیز معامله حق اختیار معامله را قمار بر قیمت‌های آینده دانسته و آن را باطل می‌دانند.^{۵۳} اگر این استنباط صحیح باشد باید تمام معاملات بالاخص بیع مؤجل را قمار دانست زیرا با توجه به کم و زیاد شدن سود متبایعین در اثر تغییر قیمت مبیع معامله را به یک قمار تبدیل می‌کند که البته از این وجه تجارت و بیع خود یک قمار مشروع است.

^{۵۱} - احمد محیی الدین حسن، عمل شرکتات الاستثمار الاسلامیه. نگاه کنید به: عصمت پاشا، عبیدالله، فلسفه و سیر تکاملی ابزارهای مالی مشتقه و دیدگاه‌های فقهی، ترجمه علی صالح آبادی، فصلنامه تخصصی اقتصاد اسلامی، شماره ۹، بهار ۱۳۸۲.

عبدالحمید الرضوان، سمیر، اسواق الاوراق المالیه، قاهره المعهد العالمی للفکر الاسلامی الطبعة الاولى ۱۴۱۷ق. ص ۳۶۳-۳۶۱.

البرواری، شعبان محمد اسلام، بورصه الاوراق المالیه من منظور اسلامی. دمشق، دارالفکر، ۲۰۰۲/۱۴۲۳ق. ص ۳۴.

^{۵۲} - الزحیلی، وهبه، المعاملات المالیه المعاصره بحوث و فتاوی و حلول، دمشق، دار الفکر، الطبعة الاولى ۱۴۲۳ق. صص ۵۰۹-۵۰۲.

^{۵۳} - البرواری، شعبان محمد اسلام، بورصه الاوراق المالیه من منظور اسلامی. دمشق، دارالفکر، ۲۰۰۲/۱۴۲۳ق.، ص ۲۳۵.

برخی دیگر با طرح ایرادات دیگر نظیر اشتغال بر بیع مالایملک و اشتراط منفعت برای یک طرف در مقابل حق اختیار به دلیل تنافی آن با مقتضای عقد و غرض آن و اینکه مشتمل بر مصلحت زائده ای است که در آن شبهه ربا است و اینکه از جنس رهان می‌باشد آن را حرام شمرده‌اند.^{۵۴} برخی بیع بر حق را صادق ندانسته‌اند. در صورتی که اگر عرف امری را حق قلمداد کرد و یک طرف معاوضه قرار گیرد و شرایط کلی شرعی هم بر آن شیء منطبق باشد و در محدوده منهیات قرار نگیرد آن حق قابل نقل و انتقال است.

حتی برخی تا آن اندازه پیش رفته‌اند که این عقد مستحدثه است که مشمول هیچ یک از عقود شرعی معروف نیست بنابراین عقد شرعی صحیح نیست.^{۵۵} این امر مغایر پویایی فقه است که به تفصیل در تفاوت‌های فقه عامه و خاصه درباره آن بحث شده است.

استصناع

قرارداد استصناع نیز نوعی از قرارداد آتی است که طرفین متعهد می‌شوند تا در تاریخ مشخص و با قیمت معین کالایی را با کیفیت مشخص مبادله کنند بطوریکه کل مبلغ مورد معامله به صورت اقساط تا سررسید به تحویل دهنده کالا پرداخت شود.

قرارداد تعویضی

قرارداد تعویضی^{۵۶} قراردادی است که در آن طرفین متعهد می‌شوند تا برای مدت مشخص دو دارایی یا منافع حاصله از دو دارایی را با کیفیت مشخص به نسبت تعیین شده، معاوضه کنند.

بیع سلف

بیع سلف قراردادی است که در آن طرفین متعهد می‌شوند تا در تاریخ مشخص و با قیمت معین کالایی را با کیفیت مشخص مبادله کنند. در این نوع قرارداد کل مبلغ مورد معامله ابتدا به تحویل دهنده کالا پرداخت می‌گردد، و در سررسید، کالا را تحویل می‌نماید. معاملات سلف نوعی از قراردادهای آتی هستند و هرچند غالباً در خارج از بورس انجام می‌شوند ولی تفاوت زیادی از لحاظ ماهیت قرارداد ندارند و مهمترین وجه تمایز آنها بالا بودن رقم پیش‌پرداخت است.

گواهی امانت در تأمین مالی امانی (BFS)

گواهی امانت برگه بی‌نامی است که به قیمت اسمی مشخص و برای مدت معین توسط شعبه بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین منتشر می‌شود. دارنده این گواهی در سررسید کالا یا قیمت آن را به قیمت روز بازار در سررسید از مجری که طرف متعهد گواهی است از وی دریافت می‌دارد.

گواهی امانت همانند سایر گواهی‌های راستین به عنوان یک دارایی قابل خرید و فروش در سایت اینترنتی بانک

^{۵۴} - عبدالحمید الرضوان، سمیر، اسواق الاوراق المالیه، قاهره المعهد العالمی للفکر الاسلامی الطبعة الاولى ۱۴۱۷ق. صص ۳۷۲-۳۶۳.

^{۵۵} - الزحیلی، وهبه، المعاملات المالیه المعاصره بحوث و فتاوی و حلول، دمشق، دار الفکر، الطبعة الاولى ۱۴۲۳ق. ص ۵۱۲.

⁵⁶ - Swap Contract

به صورت دیجیتالی صادر می‌گردد. دارنده گواهی می‌تواند در بازار ثانویه اینترنتی گواهی راستین اقدام به خرید و فروش گواهی خود نماید. قیمت گواهی‌ها برحسب مکانیزم عرضه و تقاضا در بازار ثانویه اینترنتی تعیین می‌شود و بانک در هر خرید و فروش و انتقال نیم در هزار از طرفین کارمزد نقل و انتقال دریافت می‌نماید. تسویه با آخرین مالک گواهی در انتهای قرارداد صورت خواهد پذیرفت.

تفاوت گواهی امانت و قراردادهای آتی

«گواهی امانت» با مشخصات خاصی تعریف می‌گردد که تمایز بارزی با قراردادهای آتی^{۵۷} در بازارهای بورس فعلی جهان دارد. در بازارهای بورس جهان قراردادهای آتی به شکل قراردادهای استاندارد پیش‌فروش کالای مشخص با میزان، کیفیت و قیمت مشخص در قبال ذخیره درصدی از ارزش فروش نزد شخص ثالث (معمولاً سازمان بورس) صادر می‌گردد که فروشنده در موعد مقرر موظف به تحویل کالا به خریدار بوده و در غیر این صورت ذخیره به ضرر عدول‌کننده از قرارداد به طرف مقابل پرداخت می‌گردد. قراردادهای آتی در بازار بورس قابل خرید و فروش بوده و از طریق مبادرت به یک معامله به مثل جبرانی یا توافق طرفین می‌توان آن را لغو نیز نمود. این عمل به قابلیت خروج از قراردادهای آتی موسوم^{۵۸} است. در این قرارداد خریدار و فروشنده براساس قیمت آتی کالا به توافق می‌رسند. عملیات آریترایز بر خرید و فروش قراردادهای آتی منجر به تغییر ارزش معاملاتی این قرارداد شده تا قیمت نقدی و قیمت آتی کالای مورد نظر به سمت یکدیگر میل نمایند. معمولاً در اطاق تهاتر^{۵۹} مختومه ساختن^{۶۰} یک قرارداد آتی با مبادرت به یک معامله به مثل و جبرانی^{۶۱} امکان‌پذیر می‌باشد. قراردادهای آتی بر روی کالاها متفاوت از قراردادهای آتی نرخ بهره بر اوراق بهادار نظیر انواع اوراق قرضه و تا حدود بسیاری بر اسعار خارجی می‌باشد که به نحوی نرخ بهره در محاسبات زمانی قیمت آتی به صورت تنزیل از قیمت نقدی مبدا^{۶۲} با توجه به میزان وجه ذخیره^{۶۳} یا سپرده حسن ایفای تعهد^{۶۴} یا وجه قابل پرداخت^{۶۵} وارد می‌شود متفاوت است و از لحاظ ماهیت ربوی، تمایز دارد. زیرا برخی از این انواع قراردادهای آتی بازده مشخص دارند و افزایش زمان قرارداد آتی منجر به تنزیل قیمت نقدی مبدا شده و براساس میزان بهره وجه ذخیره از قیمت آن کاسته می‌شود. به عبارت دیگر حداقل به میزان بهره مربوط به ارزش وجه ذخیره معامله را وارد حریم ربا می‌نماید و هرچه ارزش ذخیره به ارزش مبدا نزدیک‌تر باشد ماهیت ربوی آن تشدید می‌گردد. قراردادهای آتی در سایر زمینه‌ها در گروه‌های کالایی غلات، گوشت، فلزات، مواد خوراکی و فیبری و انرژی و چوب مورد استفاده بازارهای بورس فعلی می‌باشد.

قراردادهای آتی معمولاً از لحاظ مشخصات استاندارد تعریف می‌شوند ولی قراردادهای آتی نیز به نام قراردادهای کوچک آتی^{۶۶} به عنوان کسری از اندازه استاندارد قراردادهای آتی تعریف می‌شوند که کاربردهای بیشتری برای معاملات فرد و یا تعویض آنها با قراردادهای آتی استاندارد را به وجود می‌آورد.

57 - Future contracts

58 - Scalability

59 - Clearing house

60 - Close out

61 - Offsetting

62 - Spot price

63 - Margin Money

64 - Good-faith deposit

65 - Earnest money

66 - Mini contracts

قیمت‌های آتی در هنگام انعقاد قرارداد آتی مشمول ملاحظات زیادی نسبت به پیش‌بینی عرضه و تقاضای کالا و همچنین قیمت آتی در موعد تحویل می‌شوند که درباره هر نوع کالا با توجه به نوع کالا و فصل تحویل متفاوت است. وجه ذخیره در قراردادهای آتی حقی برای مالکیت بر کالای مورد نظر ایجاد نمی‌کند و فقط تضمینی برای اجرای قرارداد مابین طرفین است. در بازار قراردادهای آتی برای خرید یا فروش سفارش داده می‌شود که از طریق تالار داد و ستد طرف دیگر که علاقمند به عقد قرارداد است اعلام آمادگی می‌نماید. این کار از طریق شبکه اینترنت هم به راحتی قابل انجام است. در سفارشات خرید یا فروش، مقدار سفارش و ماه تحویل و نوع کالا و زمان و محدوده قیمت مطرح می‌گردد. عملیات سفارش معمولاً از طریق کارگزارها انجام می‌گردد.

قراردادهای آتی بر روی کالاهای حقیقی و غیابی هر دو صورت می‌گیرد چون قابلیت تبدیل قراردادهای آتی به یکدیگر وجود دارد لذا در بازارهای بورس قراردادهای آتی زیادی می‌توان مشاهده کرد که کالایی را خرید و فروش نمی‌نماید بلکه فقط مابین تعهدی می‌باشد که بین خریدار و فروشنده قرارداد جاری و لازم الاجرا می‌باشد. این موضوع خود می‌تواند سبب افزایش اوراق بهادار زیادی در اقتصاد گردد که این نوع اوراق در تعاریف گسترده‌تر پول مفهوم و آثار شبیه به شبه پول را خواهد داشت و از این سو از این لحاظ سیاست‌های پولی در کشورهایی که از این قراردادها به وفور استفاده می‌شود کم اثر می‌گردد زیرا این قراردادها بدون نظارت مقامات پولی قابل انتشار است و از طرفی در عوض آن عمل متقابلی در بخش حقیقی کالاها صورت نمی‌گیرد. این موضوع یکی از معایب این نوع ابزار مالی است که می‌تواند اقتصاد کشورها را نیز دچار مخاطرات بحران نیز نماید.

تفاوت گواهی امانت و قراردادهای آتی در موارد زیر قابل طرح است:

- ۱- در گواهی امانت ۱۰٪ قیمت آتی در حال پرداخت و به حساب فروشنده منتقل می‌گردد. در صورتی که در قراردادهای آتی وجه ذخیره به عنوان بخشی از قیمت کالا پرداخت می‌شود.
- ۲- هر گواهی امانت که صادر می‌گردد مابین کالای حقیقی است و دارای خاصیت معامله به مثل و جبرانی نیست.
- ۳- گواهی امانت مابین نوعی از قرارداد آتی تحت عنوان بیع سلف می‌باشد.
- ۴- بانک بعنوان واسطه مالی در جلب وجوه خریدار و تخصیص آن به فروشنده فعالیت می‌کند.
- ۵- بجای وجه ذخیره فقط از فروشنده (تولیدکننده) تضمینات یا وثایق دریافت می‌گردد.
- ۶- واحد امین بانک نظارت بر نحوه هزینه کردن منابع تخصیص داده شده به مجری را به عهده می‌گیرد و بر عملیات مجری و تطبیق آن با مفاد طرح‌نامه نظارت می‌کند.
- ۷- پس از پایان زمان قرارداد طبق مفاد قرارداد کالای مربوطه یا وجه ناشی از فروش آن زیر نظر بانک تحویل سپرده‌گذار (خریدار) می‌گردد و قرارداد مختومه می‌گردد.
- ۸- گواهی امانت قابلیت خرید و فروش در بازار ثانویه را دارد ولی قابلیت معامله به مثل و جبرانی را ندارد لذا آخرین دارنده گواهی امانت در سررسید مالک کالای حقیقی موضوع قرارداد بوده و ملزم به تحویل آن است. این موضوع مانع از ایجاد بازارهای کاغذی می‌شود که منشاء تموج و بی‌ثباتی و نهایتاً بحران در اقتصاد می‌گردد.
- ۹- ارزش اسمی گواهی امانت معادل قیمت کالای حقیقی طبق قرارداد است. در منظور نمودن این قیمت نباید با استفاده از نرخ بهره قیمت کالا تنزیل شود.
- ۱۰- مبالغ اسمی گواهی‌های امانت با توجه به نوع کالا و اندازه بسته‌بندی‌های متعارف همان کالا از قبل توسط بانک

تعیین می‌شود.

۱۱- بانک با نظارت کامل بر حسن عملیات مجری تحویل قطعی کالای مورد قرارداد را نظارت نموده و در صورت عدم ایفای تعهد مجری از تعهدات قراردادی خود وفق ضوابط و مقررات و براساس وثائق و تضمینات اخذ شده اقدام به اخذ مطالبات می‌نماید.

۱۲- گواهی امانت همزمان با انعقاد قرارداد بیع سلف یا جعاله صادر گردیده و تا سررسید و تحویل کالای موضوع قرارداد یا پرداخت قیمت روز بازاری کالا معتبر می‌باشد.

۱۳- سررسید گواهی امانت پایان مدت قرارداد می‌باشد. گواهی امانت قابل تمدید نیست. در صورت عدم تحویل کالا توسط مجری در سررسید قرارداد طبق دستورالعمل مربوطه در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین و همچنین توافقات هنگام عقد قرارداد با رعایت دستورالعمل تأخیر در ایفای تعهدات عمل خواهد شد.

منابع

- احمد محیی الدین حسن، عمل شرکات الاستثمار الاسلامیه. نگاه کنید به: عصمت پاشا، عیدالله، فلسفه و سیر تکاملی ابزارهای مالی مشتقه و دیدگاه‌های فقهی، ترجمه علی صالح آبادی، فصلنامه تخصصی اقتصاد اسلامی، شماره ۹، بهار ۱۳۸۲.
- آئیننامه فصل دوم قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) تصویب نامه شماره ۸۱۹۶۲ هیئت وزیران، ۱۳۶۲/۹/۲۷.
- البرواری، شعبان محمد اسلام، بورصه الاوراق المالیه من منظور اسلامی. دمشق، دارالفکر، ۲۰۰۲/م/۱۴۲۳ق..
- حبیب‌الله طاهری، حقوق مدنی ۶ و ۷، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- حسن امامی، حقوق مدنی، کتابفروشی اسلامی، ۱۳۴۰، چاپ سوم.
- الزحیلی، وهبه، المعاملات المالیه المعاصره بحوث و فتاوی و حلول، دمشق، دار الفکر، الطبعة الاولى ۱۴۲۳ق. .
- عبدالحمید الرضوان، سمیر، اسواق الاوراق المالیه، قاهره المعهد العالمی للفکر الاسلامی الطبعة الاولى ۱۴۱۷ق.
- محمدجعفر جعفری لنگرودی، فرهنگ عناصرشناسی، تهران، کتاب‌خانه گنج دانش، ۱۳۸۲.
- محمدجعفر جعفری لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۷۸، چاپ اول.
- مستندات بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین، بخش بانکداری راستین <http://www.bidabad.com>
- مسعود انصاری، محمدعلی طاهری، دانشنامه حقوق خصوصی، تهران، انتشارات محراب فکر، ۱۳۸۴، چاپ اول.
- ناصر کاتوزیان، عقود معین، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۷، چاپ دهم.